

KUR'ÂN'DA YASAMANIN ARKA PLANI OLARAK AHLAK

Ahmet YAMAN*

"Siz kendinizi imutarak diğer insanlara erdemli olmayı mı öğütüyorsunuz -hem de İlâhî Kelâmı okuyup durduğunuz halde? Siz hiç aklınızı kullanmaz mısınız?" Bakara 2/44

MORAL GUIDANCE IN THE QURAN AS THE BEDROCK OF LEGISLATION

It seems that the legislative principles of the Quran have a strong relationship with moral principles of Islam. The Quran endeavors to maintain the humanistic ideals by taking legislative steps, and also restrain man from non-humanistic acts by introducing punitive rules. One is supposed to see the relationship between morality and law, not just in different verses, but in the entire message of the Quran. This paper, therefore, aims to display that the principles of the Quran that frames social life of man observe moral values.

İnsan, insanın kurdu (*homo hominon lupus*) mudur, yoksa insan, insan için mukaddes bir varlık (*homo sacra res homini*) midir?

İnsanlık tarihi boyunca dünya üzerinde yaşanan tecrübeler, sanki daha çok birinci seçeneğin doğru olduğunu gösterir gibidir. Fakat İlâhî öğretisi açısından konuyu değerlendirdiğimizde her iki soruya da olumlu cevap verilebileceğini söyleyebiliriz.

Bir taraftan insan, yaratılmışlar âleminin en şerefli¹; özünde ilâhî nefes bulunan², Yaratıcının adeta başka yaratıklara karşı bir övünç vasıtası³ olan bir varlıktır. Diğer taraftan, atamız Âdem ile annemiz Havvâ'nın (a.s.), mahiyetini tam olarak kavrayamadığımız bir Cennet'ten dünyaya gönderilirken doğalarına "birbirinin düşmanı olma"⁴ niteliği de yerleştirilen bir varlıktır. Bu nitelik, onların daha ilk çocukları olan Hâbil ve Kâbil'de hemen sonucunu vermiş⁵ ve soyumuzun gen haritasında belirgin bir konum edinmiştir.

Bu iki zıt özellikle donanmış olarak dünyadaki serüvenine başlayan insan, doğ-

* Prof.Dr., Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi; yamanahmet@hotmail.com

¹ İsrâ 17/70; Tîn 95/4

² Hicr 15/29; Secde 32/9; Sâd 38/72

³ Bakara 2/30-31; A'râf 7/11; Ahzâb 33/72; Sâd 38/75

⁴ Bakara 2/36; A'râf 7/24

⁵ Bakara 2/30; Mâide 5/27-31; Şems 91/8

ruyu sadece vicdanî/kalbî yetenekleriyle bulmak zorunda bırakılmamıştır. Unutuldukça ya da tahrif edildikçe yenilenen ilâhî mesajla mutlak iyi ve mutlak hayır daima kendisine gösterilmiş; bu değerlerin karşıtları da anlatılarak onlara karşı uyarık olması uyarısı yapılmıştır.⁶

Bütün bu irşad ve uyarılar, esasen insanın daha çok, toplumsal bir varlık olmasıyla anlaşılabılır. Öyle ki, inanç esaslarını bile bu anlam dairesine almak mümkündür. Zira tek başına yaşayan bir insana imanının kazandıracağı şeyler olmakla birlikte, onun asıl değeri toplum içinde ortaya çıkar. İnancı sağlam, dini bütün bir mü'minin arınmış-durulmuş hali, yanında hemcinsi yoksa, sırf teolojik bir tatmin aracı olmanın ötesinde pratikte bir yansımaya sahip olamaz. Onun içindir ki iman, sonuçlarını büyük ölçüde toplum içinde doğuran bir değerdir. "Hangi iman daha değerlidir?" sorusuna "İyi ahlak" cevabını verip⁷ "İman açısından müminlerin en kâmilî, ahlakı en iyi olanıdır" buyururken⁸ Hz.Peygamber (s.a.), herhalde bu gerçeğe işaret ediyor olsa gerektir.

Bu yargımızın doğruluğunu, yaratılışımızın nedeninde bulmak mümkündür. Kur'an'da pek çok defa vurgulandığı üzere, insan soyunun yaratılışındaki gaye, imtihandır. Yani yaratıcısının muradı istikametinde inanç ve davranış bütünlüğü sağlayıp sağlayamayacağını ölçmektir. Bu içerikte bir imtihan ise açıktır ki, ancak bir toplum içinde yaşamakla mümkündür. Esasen imtihanı yapanın kendi beyanı da bunu açıkça ortaya koymaktadır:

*"Hepinizi mutlaka sımayacağız ki, üstün gayret gösterenleri ve sıkıntılara göğüs gereklere ayırabilelim ve haberlerinizi sınav meydanlarına örnek yapalım."*⁹

İşte böylece toplum içinde imtihana girmek durumunda olan insanın doğasındaki "birbirine düşman olma" gerçeği, çıkar çatışmalarını doğurmuş, onları birbirlerinin kurdu haline getirmiştir. Din dilinde "fıtrat" denen ve hem madde hem de mânâ ölçüğünde bütün güzellikleri ve erdemleri ifade eden arkaplan ile bu kurt olma hali, iki değer düzeniyle dengelenmeye çalışılmıştır: Ahlak ve hukuk. Bir başka ifadeyle ahlak ve hukuk, insanı insan hüviyetine kavuşturan ve birbirini tamamlayan iki değer alanıdır.¹⁰

Her ne kadar teoride, sübjektif iyi-hayır düzeni olarak ahlak, objektif iyi-hayır düzeni olarak hukuk öngörülüyor ve böylece etik değerler birbirinden ayrılıyor görünse de¹¹, kesin hatlarıyla ahlak-hukuk ayırımından bahsetmemiz pek mümkün değildir. Zira menfaatler çatışmasını devlet yaptırımıyla cebren çözen hukukun, asgarî ahlak olduğu, ahlaka dayandığı bilinen bir gerçektir. Hz.Âdi'nin (r.a.) "İyi ahlak üç özellikte somutlaşır: Haramlardan kaçınmak, helali aramak ve aileye cömert olmak" sözüyle¹², Abdullah b. Zübeyr'in (r.a.) "Allah, ancak insanların ahlakı hakkında vahiy indirmiştir" tespitinde¹³ bu gerçeğin ipuçlarını bulmak mümkündür. Hukuk felsefesi

⁶ Bakara 2/213; A'râf 7/43; İbrahim 14/27; A'lâ 87/3; Şems 91/8

⁷ Müsned 4/385

⁸ Ebu Dâvûd, "Sünnet" 14; Tirmizî, "İman" 6; Müsned, 2/250, 5/89

⁹ Muhammed 47/31; bkz. Hûd 11/7; Kehf 18/7; Zâriyât 51/56; Mülk 67/2

¹⁰ Yörük, Abdulhak Kemal, *Hukukun Umumi Prensipleri*, İstanbul 1949, s. 22-26; Çağlı, Orhan Münir, *Hukuk Başlangıcı Dersleri*, İstanbul 1963, s. 52; Killoğlu, İsmail, *Ahlak-Hukuk İlişkisi*, İstanbul 1988, s. 325 vd.

¹¹ Killoğlu, age., s. 336, 339

¹² Gazzâlî, *İhyâü Ulûmî'd-Dîn*, İstanbul 1985, 3/52

¹³ Buhârî, "Tefsîru Sûrati'l-A'râf" 5

biliminde de dile getirildiği üzere "ahlak toplumsal düzenin biricik temeli ve dayanağıdır. Çünkü ahlakî değerler ve onlara inanç olmaksızın ne bireysel yaşam, ne de onun uzantısı olan toplumsal yaşam, insanî bir kimliğe kavuşturulabilir; sadece amaçsız, idealsiz bir hayvansal yaşam olarak kalır".¹⁴

Hukukun ahlaktan neş'et ettiğini, hukukun ideleri yani temel fikirleri ve hedef gayeleri olan adalet, hakkaniyet, hakikat ve hürriyetin aynı zamanda birer ahlak kavramı olmalarıyla¹⁵ da temellendirebiliriz. Daha açık bir söylemle, hukukun temin etmeye çalıştığı adalet, hakkaniyet, özgürlük, düzen, emniyet, vicdan bütünlüğü, iyiliği gerçekleştirme, kötülüğü giderme, erdem, mutluluk, insan haysiyeti, eşyayı ve mülkiyeti koruma vb. değerler hep ahlakî içerik taşıyan değerlerdir. Hukuk, işte bu değerleri somut ilişkiler ağında gerçekleştirmeyi amaçlayan ve maddî yaptırım gücüne sahip olan normatif bir kurumdur. Müslüman fakihlerin, bütün hukukî hükümleri canı, dîni, aklı, ırzı ve malı korumak biçiminde beş tümel altında toplamış olmaları da bu noktada dikkat çekicidir.

Bu bağlamda Kur'an'a baktığımızda hukukun hedef gayelerinin, pratik ve somut hukuk kurallarının bildirilmesinden önce, vahyin ilk geliş aşamasından itibaren belirlendiğini görüyoruz. Adalet, ihsan, iyilik, af, sabır, şükür, ahde vefa, kötülüğü en güzel biçimde giderme gibi emirler ile haksızlık, fuhuş, kötülük, taşkınlık, ahde vefasızlık, ölçü ve tartıda hile yapma, bilgisizce hüküm verme, yeryüzünde fitne çıkarma, haksız yere cana kıyma gibi yasaklar Mekke döneminin, iman vurgusu yanında sık dile getirilen mesajlardır. Böylece ahlak altyapısına bağlı, meşrûyetini ve kuvvetini oradan alan bir hukuk düzeninin de temelleri atılmış oluyordu.

Bu özellik, ahlakın tarihsel olarak hukuktan daha önce var olduğunu söyleyen hukuk tarihçilerini teyit etmektedir. Gerçekten de yargı pratiği ve erki, yasamadan daha önce gelişmiş; hakimler önlerinde henüz kanun metinleri olmadan önce de hall ü fasl görevlerini ifa etmişlerdir. Acaba bunu neye göre yapmışlardır? Tabii ki, mâşerî vicdanda bulunan ve zaman zaman da örf şeklini almış bulunan ahlak ilkeleriyle.¹⁶

Aynı gerçek, Kur'an'ın ilk nüzûl sürecinde Hz.Peygamber'in (s.a.) izlediği yargılama yöntemi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Hz.Peygamber, vahyin somut yasamasının yoğunlaşmadığı ilk dönemlerde Kur'an'ın az önce vurguladığımız etik önermeleriyle ve Câhiliyye'nin saygın değerleriyle hüküm vermişti.¹⁷ Söz konusu uygulama bize, gerek ferdî gerek mâşerî vicdanda var olan etik değerlerin hukukun temelini oluşturduğunu; hukukun aslında, ahlakın öngördüğü soyut ilkeleri somutlaştıran bir özelliğe sahip bulunduğunu¹⁸ bir kez daha göstermektedir.

Böyle olduğu içindir ki, sosyal bünyeyi, kutsalı, adalet ilkesini ve etik değerleri göz ardı eden bir kanun, formel olarak yürürlükte görünse bile sosyolojik nüfûza sahip olamaz.¹⁹

¹⁴ Hartmann, N., *Etilik*, s. 65 ve Arsal, Sadri Maksudi, *Hukuk Felsefesi Tarihi*, s. 306-307'den naklen Aral, Vecdi, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, İstanbul 1992, s. 93

¹⁵ Çağıl, age., s. 30; Özlem,Doğan, "Ahlak Hukuku Önceler", Kavramlar ve Tarihleri I, İstanbul 2002, s. 134-138

¹⁶ Yörük, age., s. 39; Killoğlu, age., s. 329; bkz. Özlem, "Ahlak Hukuku Önceler", s. 132,138 vd.

¹⁷ Hamîdullah, Muhammed, *İslam Peygamberi* (çev. Salih Tuğ), İstanbul 1990, 2/898, 911; Hamîdullah, *İslamın Doğuşu* (çev. Murat Çiftkaya) İstanbul 2002, s. 276-277

¹⁸ Çobanoğlu, Rahmi, *Hukukta Gaye Problemi*, İstanbul 1964, s. 25 vd.; Killoğlu, *Ahlak-Hukuk İlişkisi*, s. 147,150,244

¹⁹ Çağıl, age., s. 54; bkz. Topçuoğlu, Hâmide, *Hukuk Sosyolojisi Dersleri*, Ankara 1963, 1/157,158,183 vd.

Kur'an'ın Allah'ın yaratmasında bir değişiklik bulunmadığı²⁰, insanın temel erdemlere sahip olarak yaratıldığı, ona iyi-kötü (takvâ-fücûr) bilgisi verilip aralarında tercihte bulunma yetkisi tanındığı²¹, bütün bunların Hz.Peygamber'in (s.a.) şahsında somutlaştırıldığı²² yönündeki beyanları, bize, ahlakın değişmez bir Allah kanunu olduğunu da göstermektedir.²³ Fazlur Rahman'ın deyimiyile "o, Allah'ın 'emr'idir. İnsan ahlak kanununu ne meydana getirebilir ne de ortadan kaldırabilir. O, bu kanuna boyun eğmek zorundadır. Bu boyun eğme hususuna 'ibadet' veya 'Allah'a kulluk' adı verilir."²⁴

Kur'an'ın hukuku, Kur'an ahlakından kaynaklandığı ve bu ahlakı iyice yerleş-tirme amacına matuf olduğu içindir ki, hukuk da bir Allah "emr"idir ve ona uymak da kâmil bir iman borcudur. Bu önermenin benimsenmesi halinde şu sonucu kavramak kolaylaşacaktır: Kur'an'a göre ahlakın kesin şartı, dinin bütün emirlerini serbestçe kabul ve ona tam bir içtenlikle boyun eğmektir.²⁵

Sunmaya çalıştığımız bu teorik çerçeve, beşerî hukuklarda görülen ve bilginle-rince dile getirilen ahlak-hukuk arasındaki şu ayırım noktalarının Kur'an mesajı açısından çok geçerli olmadığını göstermektedir: Hukuk dış, ahlak ise iç eylemlerle ilgilidir; hukuka uygunluk (legalite) ile ahlaka uygunluk (moralite) birbirinden ayrıdır; hukukun yürürlük kaynağı dışta, ahlakın ise içtedir; keza hukukta sorumlu olunan makam dışta, ahlakta ise içtedir.²⁶

Madem ki önemli olan, insanın ve dolayısıyla toplumun ıslahı ve onun hayrını gerçekleştirilmektir; madem ki bunun öncelikli yolu ahlakı bütün bireyler yetiştirmek-tir, madem ki hukuk ahlaktan beslenmeli ve meşrûiyetini oradan almalıdır; madem ki böyle bir hukuka boyun eğmek bir iman borcudur, öyleyse ahlakî olan ile hukukî olan birbirinden ayrı düşünülemez. Bu iççelik sebebiyledir ki Kur'an, bazen hukukî talimatını ahlakî kavramlarla sunarken, ahlakî önermelerini de hukuk terimleriyle besler. Birçok örneği yanında mesela şu üç ayet burada hatırlanabilir:

"Gerçek erdemlilik (birr), yüzünüüzü doğuya veya batıya çevirmeniz ile ilgili de-ğildir. Ama gerçek erdem sahibi, Allah'a, Âliuret Günü'ne, vahye ve peygamber-lere inanan, servetini –kendisi için ne kadar kıymetli olsa da- akrabasına, ye-timlere, ihtiyaç sahiplerine, yolculara, yardım isteyenlere ve insanları kölelikten kurtarmaya harcıyan; namazında devamlı ve dikkatli olan ve arındırıcı mâlî yükümlülüğünü ifa eden kişidir; ve söz verdiklerinde sözlerini tutan, felaket, zorluk ve sıkıntı anlarında sabredenerlerdir. İşte onlardır sadâkatlerini gösteren-ler ve işte onlardır Allal'ı karşı sorumluluklarının bilincinde olanlar."²⁷

"De ki: Doğrusu Rabbin, yalnızca, açık ya da gizli, utanç verici davranışları, günahın her çeşidini, hukuku çiğnemeyi, Allal'tan başkasına –hakkında liçbir

²⁰ Rûm 30/30; Fâtır 35/43

²¹ Şems 91/8-10

²² Ahzâb 33/21; Kalem 68/4

²³ Ahlakın değişebilirliği yönündeki tartışmalar için bkz. Özlem, "Ahlak Hukuku Önceler", s. 127; Erdem, Hüsamettin, *Ahlak Felsefesi*, Konya 2003, s. 66-72

²⁴ Fazlur Rahman, *İslam* (çev. Mehmet Aydın-Mehmet Dağ), Ankara 1981, s. 38. Ahlak-Tanrı ilişkisi hakkında bkz., Nielsen, Kai, *Ethics Without God*, New York 1990, s. 70 vd.

²⁵ Bakara 2/139; Nisâ 4/65; A'râf 7/29; Zümer 39/2,11,14; Mü'min 40/16,65; Beyyine 98/5

²⁶ Çağıl, age., s. 58-60; Aral, age., s. 188-193; Killoğlu, age., s. 360

²⁷ Bakara 2/177 (Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İstanbul 1999, 1/48)

delil indirmedığı halde- tanrısal nitelikler yakıştırmanızı ve bilmediğiniz şeyi Allahl'a izafe etmenizi haram kılmıştır."²⁸

*"De ki: 'Gelin Allah'ın neyi haram kıldığını size anlatayım: O'ndan başka şeylere asla ilahlık yakıştırmayın; anne-babanıza iyilik yapın ve çocuklarınızı yoksulluk korkusuyla öldürmeyin, çünkü sizin de onların da rızıklarını sağlayacak olan Biziz; açık veya gizli hiçbir utanç verici fiil işlemeyin ve adalet(i ifa etmek) dışında Allah'ın kutsal saydığı insan hayatına kıymayın. Allah size bunu emretti ki, aklınızı kullanabilesiniz." "Ve rişd yaşına erişmeden önce yitim mal varlığına –onun iyiliği için olmadıkça- dokunmayın. Ölçü ve tartıya tam olarak, adaletle uyum. Biz hiçbir insana taşıyabileceğinden daha fazla yük yüklemeyiz. Bir görüş belirttiğinizde, yakın akrabamıza karşı olsa da, âdil olun. Allah'a karşı taahhütlerinize riayet edin. Bunu size Allah emretti ki ders alabilesiniz." "Ve (bilin ki), bu, dosdoğru bana yönelen bir yoldur; öyleyse bunu izleyin ve başka yollardan gitmeyin ki, sizi O'nun yolundan saptırmasınlar. Allah bütün bunları size emretti ki, O'na karşı sorumluluğumuzun bilincine varasınız."*²⁹

Görüldüğü gibi birincisinde hukukî yükümlülükler, bir ahlak kavramı olan "birr" ile; diğerlerinde ise ahlakî yükümlülükler, bir hukukî/teklîfi hüküm çeşidi olan "haram" ile sunulmuştur. Böylelikle ahlaka uygunluk (moralite) ile hukuka uygunluk (legalite) birlikte sağlanmış olmaktadır. Söz konusu uygunluk, Kur'an'ın yetiştirmeyi hedeflediği insan tipinin de önemli bir özelliğidir. Kur'an insanı, kolluk ya da yargı kuvvetinin korkusuyla değil, vicdanının murakabesiyle ve Yaratıcısının hoşnutluğunu elde etmeyi arzularak davranış sergiler; gözden irak yalnızlıklarda da hukuka saygı duyar.³⁰

Kur'an'ın bireysel ve toplumsal hayatı düzenleyen hukukî hükümleriyle İslam ahlakının birbiriyle olan bu parça-bütün ilişkisine dair somut örneklemelere geçmeden önce, teorik çerçeveyi tamamlama adına son bir tespite daha yer verelim:

Modern zamanların "insan hakları" vurgulu paradigmasının aksine Kur'an, öncelikle ödevlerini bilen ve yerine getiren bir insan-toplum modeli öngörür. Neredeyse bütün geçtiği yerlerde imana bitişik olarak takdim edilen "amel-i sâlih" gerçeği, hakları talepten önce ödevleri yerine getirme borcuna işaret etmektedir. Ödevlerini yapan birey, aslında başkasının hakkını gözetmektedir. Tersinden bir bakışla, insanın hakkı, aslında bir başkasının vazifesi olarak karşımıza çıkar.³¹

Herkesin böylece ödevini yerine getirdiği bir ortamda, hakkı çiğnenen, dolayısıyla hak talebinde bulunan kimse de kalmaz. Onun içindir ki fakihler, Kur'an'ın bu içeriğinden ve ilgili kavramlarından hareketle hukukun süjesi olan kişiyi "mükellef" yani ödevlerle sorumlu kişi olarak isimlendirmişlerdir.

Buraya kadar teorisini tespitte çalıştığımız hukuk-ahlak birlikteliği, hatta bir adım öteye geçerek hukukun asgarî ahlak olduğu ve ahlak ilkelerinin çiğnenmesi sonucunda oluşan mâşerî tepkinin bir çocuğu olduğu gerçeğini, Kur'an üzerinde somutlaştırmaya çalışalım.

Öncelikle şunu belirtelim ki, ahlakla hukuk arasındaki sıkı bağı, sadece her bir

²⁸ A'râf 7/33

²⁹ En'âm 6/151-153

³⁰ Enbiya 21/49

³¹ Karadâvi, Yusuf, *İslam Hukuku* (çev. Yusuf Işıcık-Ahmet Yaman), İstanbul 1997, s. 68

tikel hükmün dolayımında değil de Kur'an mesajının bütünlüğü içinde aramamız icap eder. Mesela bir zina fiilinin ispatı için ilgili ayetler, dört şahidin gerekli olduğunu söyler.³² Bu hükmü, sırları araştırmama ilkesinden ve olur olmaz zina isnadını reddeden anlayıştan³³ bağımsız düşünemeyiz. Hal böyle olunca, muhbirlerin cesareti kırılacak, sonuçta apaçık işlenmesi dolayısıyla topluma karşı tehditkar bir nitelik kazanan fiil cezalandırılacak; böyle olmayanlar ise beşerî olmayan bir başka mahkemede dava konusu olacaktır.³⁴

Aynı şekilde hanımların nafakalarını temin etme emrini³⁵, onlara iyilikle davranma erdeminden³⁶ bağımsız düşünmek mümkün değildir. Keza ağır bir cezası olan nitelikli hırsızlık suçunu yorumlarken, mülkiyete saygı gösterme ve başkalarının mallarına göz dikmeme erdemi³⁷ göz ardı edemeyiz. Öyleyse Şâtıbî'nin de (ö.790/1388) dediği gibi şeriat, yani dar anlamıyla hukuk, kalbin fiilleri ile zâhîrî fiilleri uzlaştıran bir yapıdır. "Gaye, bütün hukukun yaratıcısıdır" derken³⁸ ünlü Alman hukukçu Rudolf V. Jhering de (ö.1892) aslında aynı şeyi tekrarlamaktadır.

Bu noktadan hareketle ibadet hükümlerinin hem ilk, hem son tahlilde insanın ruhen yücelmesi, arınması ve doğasındaki erdemleri hatırlaması amacına matuf olduğunu söyleyebiliriz. Mesela namaz, insanı çirkin fiillerden ve sağduyuya aykırı her şeyden alıkoyarken³⁹ oruç, koruyucu bir kalkan niteliğiyle kişinin kendisine iyilik (hayr) yapmasını sağlar.⁴⁰ Mâlî ibadetler de aynı şekilde verenin servet biriktirme güdüsünü terbiye edip⁴¹ arınmasına vesile olurken⁴², aynı zamanda iç huzuru yakalamasını da temin eder. Daha genel bir yaklaşımla söylersek, Allah'ın buyruklarına boyun eğmek, bir türlü tatmin olmayan insana, sınırları olduğunu hatırlatacak ve erdemli bir varlık olması gerektiğini gösterecektir.⁴³

Kur'an'ın hayatı bir bütün olarak algılayıp irşadını fizik-metafizik boyut birlikteliğiyle yaptığı bilinen bir gerçektir. Bu cümleden olarak ödeme güçlüğü çeken borçluyla ilave zaman tanımak⁴⁴ ya da fakir akrabanın nafakasını temin etmek⁴⁵, infaki malın en iyisinden yapmak⁴⁶ yönündeki fizik emirleri, yardımseverlik, eli açıklık ve diğergâmlık⁴⁷ gibi metafizik içeriklerden ayırt edemeyiz. Benzer şekilde, sözleşmelerin gereğini tam anlamıyla yerine getirmek⁴⁸, yalan şahitlikten uzak durmak⁴⁹ ve hatta

³² Nisâ 4/15; Nûr 24/4

³³ Hucurât 49/12; Nûr 24/4,23

³⁴ Dırâz, Abdullah, *Düstûru'l-Ahlâk fî'l-Kur'anı* (Arapçaya çev. Abdussabur Şahin), Kuveyt-Beyrut 1973, s.271. Eserin Türkçe çevirisi için bkz., *Kur'an Ahlakı* (çev. Emrullah Yüksel -Ünver Günay) İstanbul 2002

³⁵ Bakara 2/23,233,236; Talâk 65/6-7

³⁶ Bakara 2/229,231; Nisâ 4/19; Talâk 65/2

³⁷ Bakara 2/188; Nisâ 4/29,32; Hıcr 15/88

³⁸ Çobanoğlu, Hukukta Gaye Problemi, s. 39

³⁹ Ankebût 29/45

⁴⁰ Bakara 2/183-184

⁴¹ Fecr 89/19-20

⁴² Tevbe 9/103

⁴³ Meâric 70/19-34

⁴⁴ Bakara 2/280

⁴⁵ Nahl 16/90; İsrâ 17/26; Nûr 24/22; Rûm 30/38

⁴⁶ Bakara 2/267; Âlû İmrân 3/92

⁴⁷ Ra'd 13/22; Haşr 59/9; İnsan 76/8-10

⁴⁸ Mâide 5/1; Nahl 16/91; İsrâ 17/34

meşrû siyasî otoriteye itaat etmek⁵⁰ gibi hukukun farklı alanlarıyla ilgili fizik boyutlu emirleri, emanete saygı ve onu sahibine iade etmek yönündeki⁵¹ metafizik kuraldan bağımsız düşünemeyiz. Fuhşa meyletme ve namusa kastetme ahlaksızlığının⁵² kazf ve zina cezalarıyla karşılanması da bu söylediğimizin bir başka boyuttaki örneğidir.

Bu fizik-metafizik paralelliği sebebiyledir ki Kur'an, insanın hamurunda bulunan ideal nitelikleri, aldığı hukukî tedbirlerle canlı tutmaya çalıştığı gibi, yine onun hamurunda bulunan menfi potansiyeli de koyduğu ceza hükümleriyle dizginlemeye çalışmıştır.⁵³

Bunlardan bir adım ötede Kur'an, her türlü erdemin en mükemmeliyle gün yüzüne çıkması/maksimize edilmesi için çağrıda bulunmuştur. Benimsediği üslûp ve seçtiği kelimeler onun bu hususu ne kadar önemseydiğini göstermektedir.

O, sadece iyiliği değil, gerçek ve engin iyiliği (birr)⁵⁴; sadece güzeli değil din açısından daha güzelini (ahsen)⁵⁵; sadece âdil olanı değil, adalete en uygun olanı (aksat)⁵⁶; sırf değerliyi değil daha değerli olanı (ekber)⁵⁷; asgarî Müslümanlığın gereğini değil, takvanın (hakkân ale'l-müttekîn)⁵⁸ ve gönül yüceliğinin (sabr)⁵⁹ gereğini hedef olarak belirler.⁶⁰

Mesela borcunu ödeme güçlüğü içinde bulunan borçluya, vade tanımak bir yükümlülüktür; fakat böyle birisinin borcunu bütünüyle silmek daha çok övgüye layık bir davranıştır.⁶¹ Uğranılan bir haksızlığa karşı kendini savunmak bir haktır; fakat sabretmek ve bağışlamak büyüklüktür.⁶² Farz olan ödevleri yerine getirmek iyidir; fakat gönülden yapılan ilaveler Allah'ın hoşnutluğunu artıran davranışlardır.⁶³ Bazı gerekçeler, Allah'a yönelik vazifelerin ertelenmesine sebep olabilir; fakat güç yetirilebiliyorsa ertelememek daha iyidir.⁶⁴ Dinin şekli gerekleri önemlidir; fakat sadece bunları yerine getirmekle gerçek iyiliğe erişilemez. Asıl iyilik, kâmil bir iman, infak, ibadet ve ahlak bütünlüğünden geçer.⁶⁵

Üstelik Kur'an'ın ahlakî yükümlülükleri sadece müminlere yönelik değil, aksine evrenseldir. Onun emirleri başkasına olduğu kadar hatta daha fazla kişinin bizzat kendisine⁶⁶, yakınlarına olduğu gibi yabancılara, fakirlere olduğu gibi zenginlere⁶⁷,

→ →

⁴⁹ Hac 22/30; Furkân 25/72

⁵⁰ Nisâ 4/59

⁵¹ Nisâ 4/58; Mü'minûn 23/8; Meâric 70/32

⁵² Nisâ 4/24-25; Mâide 5/5; İsrâ 17/32; Nûr 24/33; Furkân 25/68

⁵³ Bkz. Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, Beyrut 1991, 2/7-8

⁵⁴ Bakara 2/177, 189,269; Âlü İmrân 3/92

⁵⁵ Nisâ 4/125; Mâide 5/50; Fussilet 41/33

⁵⁶ Bakara 2/282; Ahzâb 33/5

⁵⁷ Ankebût 29/45

⁵⁸ Bakara 2/180,241

⁵⁹ Âlü İmrân 3/186; Şûrâ 42/43; Ahkâf 46/35

⁶⁰ Bkz. Dîrâz, *Düstûru'l-Ahlâk fi'l-Kur'an*, s. 299-300

⁶¹ Bakara 2/280

⁶² Şûrâ 42/41-43

⁶³ Bakara 2/158

⁶⁴ Bakara 2/184

⁶⁵ Bakara 2/177

⁶⁶ Bakara 2/44

⁶⁷ Nisâ 4/135; Mutaffifîn 83/1-3

içeriye olduğu gibi dışarıya⁶⁸, ister dost ister düşmana⁶⁹ değişmeksizin herkese uygulanmalıdır.⁷⁰

İşte bu herkese karşı uygulanacak olan yükümlülüklerin yani pratik hukukun günlük hayattaki nihai karşılığı da ahlakî bir kavram olan adalettir. Daha teknik bir ifadeyle, hukukun diğer idelerine kaynaklık eden ve onları anlamlandıran yegane idesi adalettir ve adalet de hikmet, şecaat ve iffet faziletlerinin oluşturduğu bir ahlak sorunudur. İşbu noktada şu soruya cevap aramamız gerekiyor: Adalet nedir ve nasıl sağlanır?

Adalet, her bir süjeye o konumdaki hakkı neyse onu tam olarak vermek ve keyfi değerlendirmelerden uzak durmaktır.⁷¹ Kur'an, hayatın huzurunun adeta birincisine yani adalete sıkı sıkı tutunup ikincisinden yani hevâdan olabildiğince kaçınmaya bağlı olduğu bu iki zıt unsura sık vurgular yaparak hukuku şekillendiren ahlakî temelin sağlam kalmasını istemiştir.⁷²

İnsan her an hevâsına kapılma potansiyelini taşıdığı için⁷³ neyin ve hangi davranışın adaleti gerçekleştireceği de insanüstü bir irade tarafından belirlenmiştir. Yani adaleti en ideal ölçülerde sağlayacak hukukî çerçeve, Yarattıcı ve Buyurucu (halk ve emir sahibi) tarafından çizilmiştir.⁷⁴ Samimi mümine düşen, işte bu çerçeveyi gönülden benimsemek ve gereğini yapmaktır.⁷⁵

Kur'an her şeyden önce iman ve ahlakî önemsemekte, hukuku bu iki temele oturtmakta, adalet merkezli bir yapılanma ve davranış modeli sunmakta, inananlarından bu modele samimiyetle bağlanmalarını istemekte iken nasıl oluyor da günümüz İslam toplumları ahlak sınavında başarılı olamıyorlar? Neler oldu da bu toplumlarda aile içi şiddet yaşıyor, bireyleri arasında iletişim kurulamıyor, hile-i şer'iyyeler çoğalıyor, gizli ve süreli nikahlar kıyılıyor, çarşı-pazarda her an aldatılma korkusu yaşıyor, yetkiler istibdada dönüşüyor, haramdan kaçınma bilinci zayıflıyor, yetimler-yoksullar kendi hallerine terk ediliyor?

İslam dünyası açısından yüz kızartıcı olan bu manzaranın arkasında pek çok sebep değil; belki o sıralanabilecek pek çok sebebin de varıp dayanacağı iki ana sorunun büyük ölçüde etkili olduğu kanaatindeyim.

Bunlardan ilki, farklı ölçülerde de olsa İslam dünyasının hemen hemen tamamının bir şekilde muhatap olduğu sekülerleşme süreci; ikincisi ise amel duyarsızlığıdır.

Dini, bireyin ve toplumun gündeminden tam olarak çıkarmasa bile oldukça marjinalleştiren sekülerleşme (bir anlamda laiklik), bertaraf ettiği değerlerin yerini, zaten olmayan kendi ahlakıyla dolduramadığı için boşluklar oluşmuş, değerden arındırılmış ortamlarda, insan insanın kurdu haline gelmiştir. Geleneksel anlam dünyası ve değer dizgesini yitirenler bir de sürekli hazcı ve bireyci telkinlere maruz kalınca kontrolden çıkmış; Kur'an'ın ifadesiyle "hevasına tapan" guruhlar⁷⁶ haline

⁶⁸ Âlü İmrân 3/75-76

⁶⁹ Mâide 5/2,8

⁷⁰ Dırâz, *Düstûru'l-Ahlâk fi'l-Kur'an*, s. 53

⁷¹ Tânevî, *Keşşâfu Istılâhâtî'l-Funûn*, İstanbul 1984, 2/1015-1016; Çağıl, *Hukuk Başlangıcı Dersleri*, s. 33

⁷² Nisâ 4/135; Mâide 5/8; Kasas 28/50; Sâd 38/26

⁷³ Bakara 2/188; Âlü İmrân 3/14; En'âm 6/119; İsrâ 17/11; Nûr 24/48-49; Kıyâme 75/20

⁷⁴ Nisâ 4/105; Mâide 5/44-50; A'râf 7/54; Rûm 30/4; Ahzâb 33/36

⁷⁵ Nûr 24/51-52; Nisâ 4/65

⁷⁶ Furkân 25/43; Câsiye 45/23; Kasas 28/50

gelmiştir. Bu gruh içinde ahlakın esasları sayılan hikmet, şecaat, iffet ve adaletin⁷⁷, haram-helal kaygısının, hesap günü korkusunun bir anlam taşımayacağı açıktır.

İkinci sebep ise, kişilere sorulduğu zaman var olduğu cevabı verilen imanın amel ile beslenememesidir. Modern zamanların müslümanı, amel konusunda gittikçe daha az duyarlı hale gelince ahlakı besleyen damarlar da kurumaya yüz tutmuştur.⁷⁸ Samimi iman ile sürekli amel, zorunlu olarak ahlakı doğurup kuvvetlendirirken, amel fakirliği tam ters bir etkiyle erdem hazinesinin eksilmesine yol açmıştır. Böyle sonuçlar doğuracağından olmalı ki, Kur'an, imanı andığı yerde arkasından hemen amel vurgusunu yapmıştır. Hatta, amelin şeklini önemseyip göz ardı etmemekle birlikte, özünün daha önemli olduğunu söyleyerek o amelin ahlakî bütünlüğü sağlamaya dönük yönüne işaret etmiştir.⁷⁹

Öyleyse bugünün insanına düşen görev, hayatına anlam katan değerleri yeniden keşfetmek, her bakımdan sınırları olan bir varlık olduğu bilinciyle hareket etmek ve karşısındakini bir kurt olarak değil, özünde nefha-i ilâhî olan saygın bir varlık olarak görmek ve nihayet bu değerlerden her uzaklaştığında kendisine gelen ilahî kılavuza kulak vermektir. İnsanlığa lutfedilen son kılavuz Kur'an'ın da nihai hedefi⁸⁰, hem Allah'ıyla hem kendisiyle, hem de dünya ile barışık böyle erdemli bir insan ve toplum yetiştirebilmektir. "*Ben ahlakî erdemleri tamamlamak için gönderildim*" derken⁸¹ İslam Peygamberi de (s.a.) esasen bu noktaya işaret etmiş olmaktadır.

⁷⁷ Gazzâlî, *İhyâü Ulûmî'd-Dîn*, 3/53

⁷⁸ Bu noktada bazı tespitler için bkz. Yaran, Cafer Sadık, "*İslamda Ahlakın Şarhı Kaç? İslam Erdem Etiğinin Yeniden Yapılandırılması Önerisi*", İÜİFD sy: 11 (2005), s. 51

⁷⁹ Bakara 2/177; Hac 22/37

⁸⁰ Mâide 5/16; İsrâ 17/9; Ahzâb 33/4

⁸¹ Muvatta, "*Husnî'l-Huluk*" 8; Müsned, 2/381

